

УДК 821.161.2'04.09:27-549

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-34>

Ірина ДМИТРІВ,

orcid.org/0000-0003-0937-1070

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури та теорії літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) *ira.tyrna@gmail.com*

Любов КОПАНИЦЯ,

orcid.org/0000-0002-8392-8909

доктор філологічних наук,
професор кафедри фольклористики
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) *lubovkopanytsya12@gmail.com*

Іванна ТОКАРСЬКА,

orcid.org/0000-0001-6237-9982

аспірант кафедри української літератури та теорії літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) *yanka_shem@ukr.net*

ОБРАЗ ЄВХАРИСТІЇ В ДАВНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Дослідження присвячене темі Євхаристії в давній українській літературі. Мета статті полягає в тому, щоб у середньовічному, ренесансному та бароковому періодах української літератури виявити твори на тему Євхаристії та євхаристійні символи, з'ясувати специфіку ставлення наших предків до найбільшого християнського таїнства, розкрити особливості художніх рефлексій довкола цього метаобразу. Провідним методом аналізу нашого дослідження обрано христологічну інтерперетацію. У статті наголошено, що благоговійне ставлення до Святих Таїнств прийшло на Русь із прийняттям християнства. Цьому сприяла активна рецепція на києво-руському ґрунті богослужбової, святоотцівської, агіографічної літератури, перекладеної з грецької, болгарської та сербської мов. Доведено, що тема Причастя прямо чи опосередковано наявна майже в усіх релігійних оригінальних творах, насамперед в агіографічній, патериковій, повчальній та ораторсько-проповідницькій прозі. Її розробляв Митрополит Іларіон Київський, Кирило Турівський, Данило Паломник, Теодосій Печерський, автори Києво-Печерського патерика та ін. Простежено, що у XIV–XVI ст. тему Євхаристії, зокрема її започаткування, репрезентує творчість Григорія Цамблака. З'ясовано, що ще одним етапом активізації рефлексій довкола цього Таїнства стає полемічна література, яка концентрується не стільки на сенсі Євхаристії, скільки на формі Причастя. Виявлено, що майже кожен полеміст чи то православною, чи унійною табору так чи так торкався цієї теми. Це Мелетій Смотрицький, Христофор Філалет, Захарія Копистенський, Іпатій Потій тощо. В українській бароковій літературі образ Євхаристійної Трапези стає найбільш органічним для ораторсько-проповідницької, агіографічної та паломницької прози. Це, зокрема, твори Дмитра Туптала, Паїсія Величковського та Василя Григоровича Барського. Висновки. На підставі загального аналізу історико-літературних тенденцій XI–XVIII ст. можемо узагальнити, що тема Євхаристії з різними смисловими акцентами представлена на кожному історичному етапі нашої літератури. Закономірно, що її розвивали та пропагували тогочасні письменники-богослови, проте вона наявна також у творах т. зв. світських авторів, світогляд яких визначали християнські цінності. Важливо зазначити, що Євхаристія як художній образ часто оприявнюється у творах за допомогою символів.

Ключові слова: Святе Причастя, Божественна Літургія, символ, середньовічна література, полемічна література, барокова література.

Iryna DMYTRIV,

orcid.org/0000-0003-0937-1070

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature and Theory of Literature
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) ira.myrna@gmail.com*

Liubov KOPANYTSIA,

orcid.org/0000-0002-8392-8909

*Doctor of Philology,
Professor at the Department of Folklore
Educational and Scientific Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) lubovkopanytsya12@gmail.com*

Ivanna TOKARSKA,

orcid.org/0000-0001-6237-9982

*Post-graduate student at the Department of Ukrainian Literature and Theory of Literature
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) yanka_shem@ukr.net*

THE IMAGE OF THE EUCHARIST IN ANCIENT UKRAINIAN LITERATURE

This article is devoted to the theme of the Eucharist in ancient Ukrainian literature.

The goal is to identify works from the Kyivan Rus, Renaissance and Baroque periods that depict the image of the Eucharist, interpret the associated symbols, clarify the ancient Ukrainians attitude towards the most significant Christian sacrament, and reveal the artistic reflections surrounding this meta-image. The leading method of analysis chosen for this research is the Christological interpretation. The article emphasizes that reverent attitudes towards the Holy Sacraments came to Kyivan Rus with the adoption of Christianity. This was facilitated by the active reception on the Kyivan Rus soil of liturgical, patristic, hagiographic literature translated from Greek, Bulgarian, and Serbian languages.

It is demonstrated that the theme of Eucharist is directly or indirectly present in almost all religious original works, especially in hagiographic, patristic, didactic, and oratorical-preaching prose. It was elaborated by Metropolitan Ilarion Kyivskiy, Kyrylo Turivskiy, Danylo Palomnyk, Theodosii Pecherskyi, the authors of the Kyiv-Pechersk Pateric, and others. It is traced that in the 14th–16th centuries, the theme of the Eucharist, particularly its institution, is represented in the works of Hryhoryi Tzamlak. It is clarified that another stage in the activation of reflections on this Sacrament is polemical literature, which focuses not so much on the meaning of the Eucharist but on the form of Communion. It is revealed that almost every polemicist, whether from the Orthodox or Uniate camp, touched upon this theme. These include Meletii Smotrytskyi, Christofor Philalet, Zahariia Kopystenskyi, and Ipatii Potii, among others. In Ukrainian Baroque literature, the image of the Eucharistic Table becomes most organic for oratorical-preaching, hagiographic, and pilgrim prose. This is evident in the works of Dmytro Tuptalo, Paisiy Velychkovskyi, and Vasyl Hryhorovych Barskyi. Based on the general analysis of historical-literary trends from the 11th to the 18th century, we can generalize that the theme of the Eucharist is represented at every stage of the development of Ukrainian literature. Predictably, it was developed and propagated by contemporary writer-theologians, but it is also present in the works of so-called secular authors whose ideology was shaped by Christian values. Importantly, the Eucharist as an artistic image often becomes personified in works through symbols.

Key words: *Eucharist, Divine Liturgy, symbol, medieval literature, polemical literature, baroque literature.*

Постановка проблеми. Давня українська література розпочала свій новий виток із прийняттям християнства на Русі. Ця визначна подія в історії Київської Держави вплинула на всі сфери її існування, зокрема й літературу. На Русі перекладали біблійні, святоотцівські, богослужбові тексти, щоб якомога швидше забезпечити повноцінне функціонування нової релігії. Невдовзі й самі русичі поповнили літературну скарбницю своїми талановитими творами на релігійну тематику. Завдяки новій релігії вельми збагатилася жанрова палітра нашого старого письменства. Це насам-

перед молитви, релігійні гимни, канти, проповіді, повчання, послання, житія, патерикові новели, ходіння, релігійна драма тощо.

Аналіз досліджень. Релігійні аспекти творів давньої української літератури стали предметом наукових студій багатьох українських літературознавців, зокрема І. Ісиченка, П. Білоуса, Ю. Пелешенка та інших. У монографії «Біблійна герменевтика в давній українській літературі» Н. Левченко крізь призму біблійної герменевтики розглядає творчість Митрополита Іларіона, Кирила Турівського, Теодосія Печерського,

Мелетія Смотрицького, Дмитра Туптала, Йоана Максимовича, Григорія Сковороди та інших письменників і в цьому контексті частково торкається теми Євхаристії в їхніх творах. Проте на сьогодні немає окремого дослідження, присвяченого темі Євхаристії в українській літературі XI–XVIII ст., що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті полягає в тому, щоб у середньовічному, ренесансному та бароковому періодах розвитку української літератури виявити твори на тему Євхаристії та євхаристійні символи, з'ясувати специфіку ставлення наших предків до найбільшого християнського таїнства, розкрити особливості художніх рефлексій довкола цього метаобразу.

Виклад основного матеріалу. У Катехизм УГКЦ сказано: «На Тайній Вечері Ісус Христос явив незбагненне таїнство Свого Тіла: у воплощенні Він прийняв тіло від Діви Марії, у Євхаристії подає його Своїм учням для споживання, щоб у Церкві Тілом Його стало все людство й усе творіння» (Катехизм, 2011: 327). Спомином Тайної Вечері є Божественна Літургія, бо «як на Тайній Вечері Христос насамперед повчав апостолів словом, а відтак увів їх у таїнство Своїх Тіла і Крові, так і в Божественній Літургії Христос повчав спільноту вірних, живить їх Своїм Словом та чинить учасниками Євхаристійної трапези. Християнин уводиться в це таїнство через слухання Слова Божого і причастя Господнього Тіла і Крові (Катехизм, 2011: 119). Причащаючись, людина єднається не лише з Христом, «беручи участь як у Його тілі, так і в Божестві» (Катехизм, 2011: 144), але й з усією Вселенською Церквою – один з одним, з усіма живими й усопшими, з Богородицею та всіма святими.

Євхаристія – одне із семи Святих Таїнств Церкви, через які відбувається входження людини в життя Пресвятої Тройці (Катехизм, 2011: 136), тому вона є центром духовного життя християн та однією із центральних тем у богослов'ї.

Прийнявши християнство з Візантії, наші предки успадкували східну традицію почитання Пресвятої Євхаристії. Однією з характерних ознак свідомості середньовічного автора є акцент на його «гріховності» та «недостойності». Тому цей мотив доволі часто супроводжує тему Причастя. Так, відомий проповідник киеворуської доби Кирило Турівський у своїх молитвах просить Господа: «(...) дай же спасення душевному моему дому, хоч я осквернив цей дім душі й недостойний прийняти пречисте Твоє тіло (...)» (Турівський, 2021: 26), «Хай і я насичуся, як пес, крихтами, що падають зі святої трапези Твоєї» (Турів-

ський, 2021: 38). У «Повісті Кирила, многогрішного монаха, до Василя, ігумена Печерського, про білоризця чоловіка, і про монашество, і про душі, і про покаяння» проповідник, інтерпретуючи символіку наведеної притчі, роздумує також про Святе Причастя як шлях обоження людини: «(...) Син Божий, який зійшов з Неба і воплотився задля нашого спасення, і став людиною, щоб людину обожити (...) Годуючи і черпаючи вино – всім вірним подає справжнє тіло своє на відпущення гріхів і святу свою кров – на життя вічне» (Турівський, 2021: 165). Послідовно придержуючись настановам Церкви, св. Кирило наголошує на потребі переміни життя, тобто покаяння, яке виступає однією з умов прийняття Святих Таїнств: «Проповідує-бо Павло: “Якщо хтось їсть хліб і п’є чашу Господню, а недостойний, – гріх собі їсть і п’є, винен тілу і крові Господньої”. А коли прийме муж чашу, похвалами вінчають його – це розумій про тих, хто очистився покаянням і прийняв животної чашу, і освячення душі, і очищення тіла» (Турівський, 2021: 165). В іншому ж місці цього твору повчає ченців: «(...) о монахи, подвизайтесь! Випадає ж і серед нинішніх апостолів Юді бути, але кожен із вас збереже себе, не продаймо Божих слів на брехню, крадучи, грабуючи, ображаючи, на ігумена погано думаючи, присягою себе оправдовуючи, ані не розіпнемо Христа, недостойно приступаючи до Святих Таїнств (...)» (Турівський, 2021: 171). Витлумачуючи символи своєї відомої «Притчі про душу і тіло», не оминає автор і теми Євхаристії як найбільших святощів для християн: «Так був посаджений кривий зі сліпцем біля воріт стерегти того, що всередині, так само, як приставлені патріярхи, архиепископи, архимандрити – між Церквою і вівтарем стерегти Святих Таїнств від ворогів Христових, себто від єретиків і зловірних спокусників, нечестивих гріхолобців, іншовірних скверників» (Турівський, 2021: 148). У повчанні «У Неділю квітну про сказання євангельське святого Кирила» проповідник образно закликає: «Приготуймо, як і світлицю, смиренням душі наші, нехай через причастя увійде в нас Син Божий і Пасху з учнями своїми вчинить» (Турівський, 2021: 83). Причастя чинить душу людини храмом Святого Духа, і киеворуський проповідник зображає це так: «Святий Дух (...) спочиває на справжніх причасниках, уже їх бачить достойними собі посудинами і вселився в них. Змили-бо храм його сльозами, застелили люботрудними молитвами, прикрасили чеснотами, накадили жертвними зітханнями» (Турівський, 2021: 166).

Найголовнішим святом християн Кирило Турівський вважає Великдень і, коментуючи

назву свята «Пасха», виокремлює три аспекти: «Пасхою-бо називається через агнців, яких Мойсей заколював, їхньою же кров'ю пороги, одвірки мастили всі ізраїльтяни, рятуючись від смерти, від ангела, що убивав єгиптян. То ж був прообраз нинішньої Пасхи: заколює нині священник Агнця Божого Ісуса за спасення всього світу (...) Ми ж із вірою божественної Пасхи причастімося, помастімо уста Божою кров'ю, це-бо двері дому душі, щоб не приступили біси, які хочуть нас убити гріхом (...) І ось кличе пророк усіх вірних до Божої трапези, кажучи: «Тіло Христове прийміть, джерела безсмертного споживіть». Цим-бо Тілом голова адова розтоптана була, і жало його притупилося (...)» (Турівський, 2021: 85).

Урочисте красномовство українського Середньовіччя асоціюється насамперед з Митрополитом Іларіоном – автором знаменитого «Слова про Закон і Благодать». У цьому творі читач не знайде розлогих богословських рефлексій про Євхаристію, та все ж про велику пошану до святощів на Русі довідуємося із того фрагменту, у якому автор випишує похвалу Ярославу Мудрому, у Хрещенні названому Георгієм: «Вельми добрим і вірним свідком його є також син твій Георгій, що його Господь зробив наступником твоєї влади. Він не порушує твоїх уставів, а утверджує їх, не умаляє заслуг твого благовір'я, а ще приумножує їх, не спотворює, а довершує те, що було недокінчене тобою, як Соломон по Давиді. Він храм великий святий Божій Премудрості воздвиг на святість і освячення городу своєму і всілякою красою його прикрасив, золотом, і сріблом, і камінням дорогим, і потирами та дисками дорогоцінними, так що церква та стала дивом і славою на всі навколишні країни, бо іншої такої не знайдеться по всій півночі земній од сходу до заходу» (Іларіон Київський, 1996: 200). Отже, «дорогоцінні потири та диски» свідчать про шанобливе ставлення до Святих Дарів, які в них зберігаються.

Подібний мотив наявний і в «Києво-Печерському патерику», зокрема у слові «Про святий престол і про освячення тієї великої церкви Божої Матері»: «Освячення Печерської церкви відбулося 1080 року, першого року Йоанового ігуменства. Та не знайшлося кам'яної плити для встановлення престолу. Довго шукали, щоби престіл був зроблений із каменю, та не знайшлося жодного майстра, і зробили з обробленої дерев'яної дошки. Та митрополит Йоан не захотів, аби дерев'яний престіл був у такій великій церкві, тому ігумен дуже зажурився. Минуло кілька днів, а освячення не відбулося. На 13 день серпня увійшли ченці за звичаєм до церкви співати Вечірню і побачили

біля вівтарної огорожі кам'яну плиту, поставлену на стовпці для облаштування престолу. І скоро сповістили про це митрополитові. Він же похвалив Бога і звелів провести освячення і Вечірню. Довго шукали, звідки і ким була принесена така плита і як була внесена до церкви, поставлена там. Повсюди розпитували, на воді і на суші, звідки її привезено, але не знайдено жодного сліду тих, хто її привіз. Послали туди, де виготовляють такі речі, три гривні срібла, щоби той майстер узяв за свою працю. Оповідники пройшли всюди, та виконавця не знайшли. Бо митець і провидець – Бог, що її сотворив, обробив, поклав та утвердив своїми святительськими руками для покладання свого Пречистого Тіла і Святої Крові на тім святім престолі, який сам дарував, зволивши принести себе в жертву за весь світ на віки» (Патерик, 2007: 12).

Прикметно, що традиція благоговійного ставлення до святині, започаткована ще у Старому Завіті, не загубилася в часі, але навпаки – християни східного обряду й надалі ретельно дотримуються цієї практики, про що свідчать настанови з пастирського листа митрополита Андрея Шептицького: «Найсвятіше місце в церкві – це престол Божий, а на ньому кивот – палата Христа (...) Бо Святий Жертовник – то найсвятіше місце. А тому, що на ньому приноситься найсвятіша Жертва Служби Божої, і тому, що Найсвятіший Господь неба й землі перебуває в ньому під виглядом хліба. Це місце настільки святе, що простий християнин і доторкнутися до нього не достойний! А священники, котрі є посвячені для Божої служби, наближаються до нього лише зі страхом та з чистим сумлінням. Це місце настільки святе, що на ньому не повинно бути нічого, що не є попередньо визначене нашим святим обрядом» (Пастирський лист, 1900).

Другий південнослов'янський вплив ознаменував активне відродження християнської духовності, зокрема поширення практики ісихазму, а в літературі позначився стилем «плетення слівес». З-поміж небагатьох письменників того часу вирізняється Григорій Цамблак – видатний церковний діяч, болгарин за походженням, автор декількох десятків різножанрових творів. У контексті теми нашого дослідження розглянемо його твір «У святий Великий Четвер на часах Григорія, мніха і пресвітера, ігумена обителі Пантократової, слово про зраду Господа Бога і Спаса нашого Ісуса Христа і про Юду, і на що опрісноки, які приносять таїнства, і про сріблολюбство». «За основу “Слова в святий Великий Четвер”, – пише Юрій Пелешенко, – покладено текст із Четвероевангелія, у якому описуються події, що сталися в цей

день Страсного тижня. Спочатку Григорій Цамблак подає власну інтерпретацію євангельської оповіді про зраду Ісуса Христа Юдою Іскаріотом, а потім уміло переходить до полеміки з догматом католицької церкви про опрісноки, зауважуючи, що ті, хто вживає їх під час причастя, подібні до христородавців. Далі письменник повертається до розповіді про сріблολюбство Юди, пов'язуючи свій виклад із повчанням, твердячи, що сріблολюбці робляться схожими на Юду. При створенні цієї проповіді Григорій Цамблак використав тематично подібні твори Йоанна Златоуста, зокрема, “Тлумачення святого євангеліста Маттея” та бесіду “Про зраду Юди”. Хоча автор запозичив у візантійського письменника деякі думки, в цілому проповідь не втратила самостійності як у порядку і розкритті теми, так і використанні художньо-стильових засобів» (Пелешенко, 2019/2020: 265).

Уже сама назва цього твору підказує читачеві, про що йтиме мова. І попри те, що Григорій Цамблак робить акцент на зраді Юди, осмислює актуальну міжконфесійну проблему квашеного хліба й опрісноків, усе ж центральна подія твору – Тайна Вечеря, на якій була встановлена Свята Тайна Євхаристії. «І, взявши хліб, віддав хвалу, поламав, дав їм і мовив: “Це – моє тіло, що за вас віддається. Чиніть це на мій спомин”. 20 Так само чашу по вечері, кажучи: “Ця чаша – це Новий Завіт у моїй крові, що за вас проливається» (Лк. 22, 19–20).

Тематика української літератури XVI–XVII ст. була зумовлена активною фазою релігійного протистояння між східною і західною гілками християнства. Як прихильники, так і противники Берестейської унії намагалися вплинути на своїх опонентів численними полемічними творами, які обґрунтовували свої переконання щодо приналежності до тої чи тої Церкви. Як відомо, основними розбіжностями між католиками і православними були такі: першенство Папи Римського, сходження Святого Духа, існування частилища, форма Причастя, а точніше – миряни-католики причащаються лише хлібом, і лише священники – хлібом і вином, натомість усі православні причащаються під двома видами, крім того, католики вживають до Причастя прісний хліб, а православні – квашений. Як зазначає Наталя Левченко: «Українські католицькі полемісти активно долучаються до тлумачення біблійного значення опрісноків як символу свободи й чистоти у зв'язку із їхнім вживанням юдеями на свято Пасхи, та квасного хліба на підґрунті фізіології речовин, квасне – це бродіння, гниття, а значить гріх. Вони схилилися до старозаповітного тлумачення квасного як отождоження з гріхом, тому причащалися облатками,

тобто прісним хлібом, який нагадував юдейську мацу» (Левченко, 2018: 204). Православні богослови мали свої вагомі аргументи на користь квашеного хліба. До речі, цю проблему ще задовго до гострого міжконфесійного протистояння в Україні порушував у своїх повчаннях Теодосій Печерський. На нашу думку, найлаконічніші пояснення щодо вживання квашеного хліба до Святого Причастя віднаходимо у Йова Почаївського, бо «саме квасний хліб є символом тіла Христа з огляду на здатність до руху, а, як відомо, рух є життям, яке офірує таїнство воскресіння Христа» (цит. за: Левченко, 2018: 205).

Проте було б помилковим звести тему Євхаристії в полемічній літературі лише до форми Причастя. Так, наприклад, глибокі богословські рефлексії про цю Святу Тайну викладено у «Треносі» Мелетія Смотрицького, зокрема у розділі «Про прісний і про квасний хліб Таїнства Господньої Вечері». Для автора важливо зацентрувати, що євхаристійні хліб і вино – це правдиві Тіло і Кров Христові, отже, тут ідеться про важливість віри в осмисленні цього таїнства: «Якщо ж тіла Господа Христа або котрись частину приймаю, то не питаючи, а просто вірю, що ділиться нероздільно і береться нескінченно, і п'ється невичерпно, чие Тіло з віри приймаю і Кров Його не неприродним і земним звичаєм, але надприродним та небесним» (цит. за: Левченко, 2018: 165). Роздумуючи про Таїнство Євхаристії, богослов послідовно розвиває думку обоження людини, адже у Святому Причасті християнин стає одним тілом із самим Христом.

Крім Мелетія Смотрицького, теми Євхаристії у своїх полемічних трактатах торкалися Христофор Філалет, Захарія Копистенський, Йов Почаївський, Іпатій Потій та інші.

В українській бароковій літературі образ Євхаристійної Трапези стає найбільш органічним для ораторсько-проповідницької, агіографічної та паломницької прози. Це, зокрема, твори Дмитра Туптала, Паїсія Величковського, Василя Григоровича Барського та інших.

У межах нашого дослідження зосередимося на творчості одного з найрепрезентативніших барокових авторів – Дмитра Туптала. У представленні теми Євхаристії це ім'я особливе тим, що він був одним із найавторитетніших богословів свого часу, а як письменник – дуже розмаїтий жанрово й тематично. Святитель Димитрій – автор численних молитовних роздумів про страсті Христові. Він розважає над високою ціною спасіння людини й закликає її скористатися даром Дорогоцінної Крові, що є запорукою вічного життя:

«Два джерела Господь наш виточив з пречистих своїх ребер – Кров і воду: воду на омовіння наше, Кров на освячення наше; воду для нашої спраги, Кров для нашого зцілення. Спрагли води, грядіть, недужі душею і тілом, приступіть до цілющої Крови непорочного Агнця, не славою-бо Його, а раною всі ми зцілимося» (Туптало, 2005: 34).

Найвагомішою працею святителя вважають «Життя Святих». В агіографічних оповіданнях герої сприймають Євхаристію як найбільші святощі, однак простежується типовий для багатьох житій мотив – святі благоговійно ставляться до Святих Таїнств упродовж усього життя, але, відчуваючи близьку кончину, прагнуть прийняти Святе Причастя перед смертю. З цього огляду показовим стає житіє Марії Єгипетської. У розмові зі старцем Зосимою вона просить: «У святий же Великий четвер, у вечір Тайної Христової вечері, візьми із животворного Тіла і Крови Христа, Бога нашого, в посудину святу, достойну такої тайни. Принеси ж і почекай мене на тому боці Йордану, що поблизу поселення світського, аби, прийшовши, причастилася я животворних дарів. Відколи-бо причастилася їх у церкві Предтечі, перед тим як Йордан перейти, аж донині святині тої не отримувала. Нині ж усім серцем її бажаю і прошу тебе, щоб не зневажив ти мого прохання, але принеси мені животворне те Божественне Таїнство в той самий час, коли Господь своїх учнів Вечері Божественної причасниками зробив (...) Коли зближався вечір Тайної Христової вечері, вчинив Зосима те, що йому заповіли: поклав у малу чашу з пречистого Тіла і Крови Христа, Бога нашого (...) і пішов у вечір дуже пізній та сів на березі Йордану, чекаючи преподобної (...) Коли прийшла (...), він же хотів поклонитися їй, але вона не дала йому: ще по воді йдучи, сказала: “Що робиш, авво? Ти – священник і Божественні несеш Таїнства!” (...) Коли закінчилася молитва, причастилася свята пречистих і животворних Христових Таїнств і, за звичаєм, привітала старця. Тоді, до неба руки звівши, зітхнула, просльозилася і вигукнула: “Нині відпускаєш рабу свою, Владико, за словом своїм з миром, щоб бачили очі мої спасення Твое”. Коли минув рік, пішов Зосима знову в пус-

телю (...) і, ставши на краю його, бачив з того боку, що на схід, преподобну, яка лежала мертва, і (...) при голові її напис на землі такий: “Поховай, авво Зосимо, на цьому місці смиренної Марії тіло. Віддай глину глині, молися до Господа за мене, що переставилася (...) у саму ніч Спасителевих Христових страстей, після причастя Божественної Тайної вечері”» (Туптало, 2009, т. XVIII: 5–24).

Крім проповідницької та агіографічної прози тема Євхаристії, хоч і не так явно, та все ж присутня в паломницькій прозі. По-перше, кожен паломник прагнув відвідати місця, пов’язані із земним шляхом Ісуса Христа, зокрема горницю, де відбулася Тайна Вечеря. По-друге, більшість паломників описує свою участь у Божественній Літургії, на якій вони причастилися Святих Таїнств. Ігумен Данило, перший киеворуський автор паломницького твору, у своєму «Ходінні» згадує, як він служив Літургію за князів та всіх християн у храмі Гробу Господнього та інших церквах і монастирях. Майже через шість століть подібне благоговіння до святощів відчуватиме Василь Григорович Барський. У творі «Мандрі» він не тільки захопливо розповідає читачеві про історію та красу святинь, звичай інших народів, випробування, які доводиться долати паломникові, тощо, але насамперед ділиться досвідом духовного подвигу, мета якого – життя у Христі, до якого провадить Євхаристія.

Висновки. Отже, тема Євхаристії наявна на кожному етапі розвитку нашої літератури. Здебільшого її опрацьовували письменники-богослови, проте вона має місце і в художніх нарративах тих світських авторів, світогляд яких визначали християнські цінності. Євхаристія як художній образ часто уприсутнюється у творах за допомогою символів. Наше дослідження – це лише спроба загального окреслення цієї теми в українській літературі XI–XVIII ст., її художніх варіантів і модифікацій, тому в перспективі майбутніх досліджень – докладний аналіз творів давньої української літератури, які на різних смислових рівнях пов’язані з Євхаристією як одним із найважливіших та наймісткіших у символічному плані християнських образів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іларіон Київський. Слово про Закон і Благодать / пер. В. Кречетень. *Давня українська література : хрестоматія* / упор. М. Сулима. 3-тє вид. Київ : Освіта, 1996. С. 188–206.
2. Катехизм Української Греко-Католицької Церкви : Христос – наша Пасха. Львів, 2011. 336 с.
3. Києво-Печерський патерик / пер. із церковнослов’ян. М. Кашуба, Н. Пікулик. вид. 2, випр. Львів : Монастир Монахів Студитського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 2001. 192 с.
4. Левченко Н. Біблійна герменевтика в давній українській літературі : монографія. Харків : Майдан, 2018. 392 с.
5. Пелешенко Ю. «Слово в святий Великий Четвер» Григорія Цамблака. *Ucrainica Mediaevalia*. 2019/20. 2/3. С. 265–280.

6. Туптало Д. Лік духовний: Вибране з творів святителя / пер. із церковнослов'ян. М. Лемик. Львів : Свічадо, 2005. 80 с.
7. Туптало Д. Життя Святих (Четї Мінеї) : у 12-ти книгах / пер. із церковнослов'ян. В. Шевчук, Д. Сироїд. Львів : Свічадо, 2005–2014.
8. Турівський К. Молитви і повчання / пер. із церковнослов'ян. Д. Сироїд. Львів : Свічадо, 2021. 192 с.

REFERENCES

1. Ilarion Kyivskyi (1996) Slovo pro Zakon i Blahodat [The Word about Law and Grace] / per. V. Krekoten. *Davnia ukrainska literatura : khrestomatiia* / upor. M. Sulyma. 3-tie vyd. Kyiv : Osvita. S. 188–206. [in Ukrainian].
2. Katekhyzm Ukrainskoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy : Khrystos – nasha Paskha (2011) [Catechism of the Ukrainian Greek-Catholic Church: Christ is our Pascha]. Lviv. 336 s. [in Ukrainian].
3. Kyievo-Pecherskyi pateryk (2001) [Kyiv-Pechersk Paterik] / per. iz tserkovnoslov'ian. M. Kashuba, N. Pikulyk. vyd. 2, vypr. Lviv : Monastyr Monakhiv Studytskoho Ustavu, Vydavnychiy viddil «Svichado». 192 s. ([in Ukrainian].
4. Levchenko N. (2018) Bibliina hermenevtyka v davniy ukrainskii literaturi : monohrafiia [Biblical hermeneutics in ancient Ukrainian literature: a monograph]. Kharkiv : Maidan. 392 s. [in Ukrainian].
5. Peleshenko Yu. (2019/20) «Slovo v sviaty Velykyi Chetver» Hryhoriia Tsamblaka [«The Word on Holy Maundy Thursday» by Gregorii Tzambalak]. *Ucrainica Mediaevalia*. 2/3. S. 265–280. [in Ukrainian].
6. Tuptalo D. (2005) Lik dukhovnyi: Vybrane z tvoriv sviatytelia [The spiritual counting: Selected works of the Saint] / per. iz tserkovnoslov'ian. M. Lemyk. Lviv : Svichado. 80 s. [in Ukrainian].
7. Tuptalo D. (2005–2014) Zhytiia Sviatykh (Cheti Minei) : u 12-ty knykhakh [Lives of the Saints (Monthly Menaion): in 12 Books] / per. iz tserkovnoslov'ian. V. Shevchuk, D. Syroid. Lviv : Svichado. [in Ukrainian].
8. Turivskyi K. (2021) Molytvy i povchannia [Prayers and Teachings] / per. iz tserkovnoslov'ian. D. Syroid. Lviv : Svichado. 192 s. [in Ukrainian].